

Fig. 366. U 874. Hagby kyrka. Efter B 362.

På stenens mitt, innanför runslingan, finnes en tyvärr på de bevarade teckningarna endast ofullständig fågelbild. Den visar emellertid, trots sitt fragmentariska skick, stor likhet med fågelbilden på den av Fot signerade stenen i Fresta kyrka U 257 och på den av honom sannolikt utförda stenen vid Harg, Odensala sn U 448. Det torde därför icke vara något tvivel om att det är Fot, som har ristat den förkomna stenen i Hagby kyrka (U 874).

875. Focksta, Hagby sn.

Pl. 152.

Litteratur: B 359, L 76, D 1: 147. J. Bureus, Fa 6 s. 113 n:r 23 (Caspar Cohl), s. 215 n:r 250 (Rhezeliuss), Fa 5 n:r 158, Fa 1 s. 39; J. Rhezelius, Fa 10:1 n:r 81, Fl 2 n:r 89; Ransakningarna 1667—84; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 248; A. Synnerberg och J. Hermansson, De unctione lapidum apud veteres (diss., Uppsala 1725), s. 34 f.; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 2, s. 150, Acta Literaria Sveciæ 2 (1725—29), s. 195; N. R. Brocman, Sagan om Ingvar Widtfarne (1762), s. 243; F. A. Westerling, De Templo et Paroecia Hagbyensi (diss., Uppsala 1821—24); R. Dybeck, Reseberättelse 1862, 1868 (ATA); UFT h. 1 (1871), s. 36, h. 40 (1925—26), s. 30; O. v. Friesen, Run- och offerstenen vid Focksta i Hagby socken. Ett minne från hedenhös och kristendomens första dagar i Uppland (i: Upsala Nya Tidnings julnummer 1913), Anteckningar (UUB); N. E. Hammarstedt, Svensk forntro och folksed i bild och ord, h. 1 (1920), s. 5 f.

Äldre avbildningar: Rhezelius, teckningar (i Fa 10:1 och Fl 2); Bureus, kopparstick (Ff 6 n:r 67); J. Leitz och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 359); Dybeck a. a.; v. Friesen, foto 1913 (UUB, återgiven i Upsala Nya Tidnings julnummer 1913).

Runstenen står i en stenig beteshage bland gravar, 225 m. SV om Focksta, 14 m. Ö om landsvägen Focksta—Hedsta. 90 m. längre åt SÖ står U 876; 40 m. västerut, på andra sidan om vägen står en bautasten. Ristningsytan vetter åt NV.

Inskriften finnes upptagen i Bureus' samlingar, efter läsningar av Caspar Cohl och Rhezelius. Den förre anger som plats: »Vedh Fokkestadh i Haghby S.» (Fa 6), den senare: »Haghby Sochn

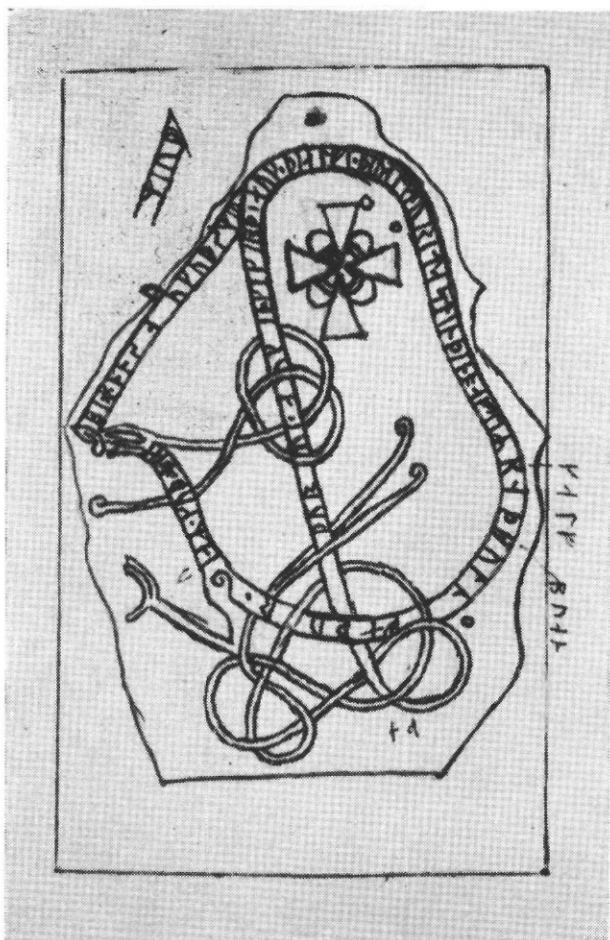

Fig. 367. U 875. Focksta, Hagby sn. Efter teckning av Rhezelius (F a 10: 1).

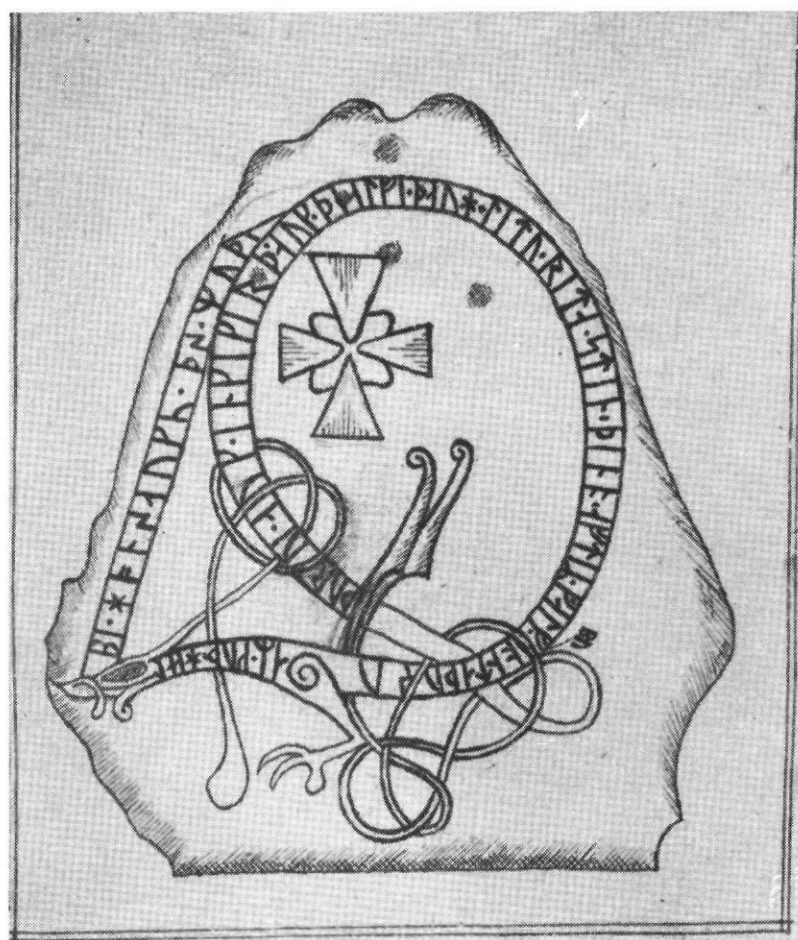

Fig. 368. U 875. Focksta, Hagby sn. Efter teckning av Rhezelius (F l 2).

Och widh Fockstadh» (F a 6), »Hageby Sochn widh Fockestadh i en Täppa» (F a 10: 1), »Hageby Fockestad» (F l 2). Bureus i F a 5: »Fockestad.» — *Ransakningarna*: »Fåckstad uthi gärdet kull-fallen sten 1. Ther bredewijdh finnas monga grifter mz stenar kringlagde» (prosten P. Simminghs relation 1669), »Fockstad på samma äger enn stehn omkull påskriffwen. Någre grifter der iempte steenlagde: såsom och en lijten Jordhöög der hooss» (länsmannen And. Pehrsson Rox' relation 1672). — Träsnittet i Peringskiölds *Monumenta* har påskriften: »Focksta stenen i Hageby sochn westan åän» (B 359: »Forksta»; L 76: »Fockstad, vestan åen»).

O. Celsius, som har granskat inskriften den 12 mars 1727, har ingen närmare uppgift om platsen än »Fockstad, Hageby Sⁿ». Men utom själva inskriften meddelar han följande intressanta iakttagelse om själva stenen: »Några smörjeholhl eller elfgrytor fins på denna stenen, en i synnerhet hel rund och artig. diametre, öffver, som längsta fingret.» — Redan två år tidigare (1725) hade dessa »älvgrutor» omtalats i en akademisk avhandling, som ventilerades i Uppsala under professor Johan Hermanssons presidium; naturligtvis var den Celsius bekant: »Inveniuntur ejusmodi lapides, quotquot mihi constant, quinque, quorum primus runis incisus jacet in Paroecia Hagbyensi in Uplandia juxta viam quandam, non procul a villa Fockstad. In plano hujus lapidis ad extremitatem, est, præter alias minores, excavatio quædam paullo major, rotunda, quam vulgus *Elfquarn* appellat. Hæc ungvento parato, aut hircino sebo, aut alius cujusdam animalis pingvedine illinitur interius, eique numismata aut aliæ levis momenti res injiciuntur. Nec dubium est, quin certum tempus, quod observari fertur sub solis ortum & occasum diei jovis, eligatur, quo eatur ad lapidem: nec omittentur preces & signum crucis, pro restitutione morbidæ, ceu communiter fieri assolet, sed quæ & quales sint, & quomodo fiant preces, ignoratur omnino.» Av de fyra andra offerstenar som omtalas fanns en i Hagby sn, en i Skogstibble, en i Järlåsa och en i Enköpings-Näs sn. — Nästan jämnt hundra år senare (1824) omtalas älvkvarnarna i Focksta-stenen återigen i en akademisk avhandling, som ventilerades med

Fig. 369. U 875. Focksta, Hagby sn. Efter kopparstick av Bureus.

Fig. 370. U 875. Focksta, Hagby sn. Efter B 359.

E. G. Geijer såsom præses: »Ad amnem Fockstaensem duo locati videntur lapides runici quadrangulares inter fossas, lapidibus cinctas, in quibus Gigantes rumor popularis asserit fuisse sepultos. Horum in altero multæ sunt excavationes, vulgo dictæ *Elfquarnar*, quæ quidem plebs, superstitione imbuta, ani præsertim, reverentia quadam prosequuntur atque religione».

Dybeck har följande beskrivning på platsen för de båda Focksta-stenarna: »Fockstads gård och qvarn ligga vid Säfvaån. Mellan denna och sockenvägen, som sträcker sig från Säfva till Hagby kyrka och vidare, är en backig tomt med en dälld midtuti, synbarligen gräfd för den väg, som här fordom varit öfver ån, ett stycke söder om den nuvarande. Tomten är i öfrigt uppfylld af olikartade märkvärdiga hednagrafvar och bautastenar.» Båda runstenarna ligga i denna tomt, U 875 »på höjden emot vägen». Också Dybeck anmärker, att »i stenen finnas tre elfhål — elfquarnar — hvilka ännu anlitas. 1727 kallades de *elfgrytor*, voro fullsmorda med fett och begagnades flitigt». Samma uppgifter upprepades i *UFT* h. 1 (1871). I sin reseberättelse 1862 omtalar Dybeck utförligare fornlämningarna vid Focksta: »Af ortens öfriga minnesmärken, som besågos och till en del afritades, tillåter jag mig nu fästa Akademiens uppmärksamhet på dem, som finnas i en större tomt vid Fockstads qvarn, öster om och invid Säfva ån i Hagby socken. Hela tomten, genom hvilken allmänna vägen fordom strukit och derifrån sträckt sig öfver ån, är oländig och sluttar till större delen mot denna. Tomtens längd utefter ån uppgår knappt till 100 famnar; bredden till omkring 50. Här förekomma: 2 liggande runstenar, flera liggande bautastenar, en mängd oskadade grafkullar, samt stensättningar af mångfaldiga slag, alla de sistnämnda mer eller mindre sunkna i gräsvalln. Enär alla dessa minnesmärken med säkerhet kunna anses vara orubbade (runstenarna och bautastenarne tyckas fallit af sig sielfva) samt ingen fornlämning synes vara förstörd eller borttagen, så förtjente hela denna samling af vördnadsbjudande ålderdomslemningar en särskild och noga vård. Tomten borde inlösas och jag skulle med nöje åtaga mig bestyret med de fallna stenarnes resande och de lägre stensättningarnas af-

täckande, desto heldre som jag under innevarande års sommar kommer att en tid uppehålla mig i trakten. I anseende till stensättningarnas sunkna läge, har någon grundritning af dessa fornlemningar ännu icke kunnat åstadkommas.» — Platsen är utmärkt på Geologiska kartbladet »Sigtuna». Och i beskrivningen (1865) omtalas »vid vägen midt emot Focksta å andra sidan ån, en liggande runsten, med 6—7 små elfqvarnar.» Stenen har sedermera, ovisst när, blivit rest, men så vitt man kan döma utan flyttning från den ursprungliga platsen.

Grå, finkornig granit. Ytan är ganska ojämn, icke släthuggen. Ristningen är tydlig. Runorna äro dock ej så djupt huggna som ornamentslinjerna.

Uptill och på v. sidan finnas flera skålformiga fördjupningar, s. k. älvkvarnar. Särskilt djupa äro de vid 76 i, 80 s, 89—90 up, 20—21 pi, 23 l, 24—25 fi, 26 p, 29 n. Ristaren har vid sitt arbete och vid planläggningen av sin ristning icke tagit någon hänsyn till groparna. Han låter ogenerat sina ristningslinjer gå ned i dem, såsom det passar. Älvkvarnarna ha sålunda funnits till, då runristningen gjordes. Stenen är en gammal offersten, som utan tvivel från äldre tid har legat på gravfältet och använts för »alvablot». Då stenen blev rest, såsom inskriften meddelar, var den icke längre användbar för sitt ursprungliga ändamål. Man kunde sedan icke mera offra i älvkvarnarna. Det är mycket sannolikt, att, såsom v. Friesen har framhållit, runristaren direkt har åsyftat att förstöra den gamla hedniska offerstenen och att med sina ord och sitt korstecken helga den. Stenen är på detta sätt ett utomordentligt intressant minne från kampen mellan hedendom och kristendom i dessa bygder. Den tillhör också en tydligt bestämd epok i utvecklingen: missionstiden. Stenen har blivit rest på byns redan då gamla gravbacke, och här har utan tvivel Kalv blivit begravd bland sina förfäder och fränder, fastän han och hans husfolk omfattade den nya tron. Någon kyrka fanns icke ännu, dit de döda skulle föras för att vila i helgad jord. — Icke minst intressant blir mot denna bakgrund det förhållandet, att älvkvarnarna på 1700-talet voro fullsmorda med fett och flitigt begagnades. Så snart stenen fallit bakåt, så att skålarna voro vända uppåt, började på nytt de gamla riter, utan hänsyn till runor och korstecken. Man offrade igen, så som man gjort i uråldrig tid, för att avvända sjukdomar och andra olyckor.

Inskrift:

•	purui	•	auk	•	inkikirp	•	auk	•	þialfi	•	þaun	litu	rita	stin	þino	•	aftir	kalf	•	buanta	puruiar	•	kuþ
	5				10	15			20	25		30	35	40	45	50		55	60	65		70	
hialbi	hons	atukups	mupir																				
75	80	85	90																				

Þyrvi ok Ingigærð ok Þialfi þaun letu retta stein þenna æftir Kalf, boanda Þyrviar. Guð hialpi hans and ok Guðs modir.

»Tyrvi och Ingegärd och Tjälve de läto uppresa denna sten efter Kalv, Tyrvis man. Gud och Guds moder hjälpe hans ande.»

Till läsningen: Sk äro tydliga, ett kort lodrätt streck. I början av inskriften, vid uppräkningsen av de tre namnen, stå de mellan orden; sedan endast mellan ordgrupperna. 2 u är icke stunget; icke heller 62 u, 11, 13, 68, 84 k, 14, 35, 40 i. Inskriftens alla a-runor ha bst endast på v. sidan av hst; alla n-runor, utom 29 n, ha bst endast på h. sidan av hst; detsamma gäller om 45, 78 o. Ristaren låter ibland ornamentala linjer tjänstgöra som hst: i 7 u och 63 r. 80 s och 87 s äro vänderunor. 82 t är tillagt över slinglinjen, mellan 81 a och 83 u. Mot slutet blir runslingan mycket smal, runorna 90—91 pi därför mycket små, och sista runan 92 r har måst tilläggas utanför slingan; det är mycket litet och grovt hugget.

Caspar Cohl (Fa 6): 26—29 þiua, 51—67 knþbuln faþur iar, 82 l, 88—92 miup. — Rhezelius: 26—29 þiua Fa 10:1, þauh Fa 6, Fl 2, 31 e Fa 6, 51—67 knþ - buln faþur - iar Fa 10:1, kalf - buonta

puruar F a 6, F l 2; 82 **t** saknas F a 6, F l 2; 88—92 **miup** F a 10: 1, **mupi** F l 2, **mupir** F a 6. Teckningen i F a 10: 1 återger sålunda Cohls läsning. — Hadorph och Leitz (B 359): 26—29 **paun**, 60 **i**, 82 **l**; 92 **r** saknas. — Celsius: 26—29 **pauh**, 57 **o**, 82 **l**, 92 **r**. »NB. **l** in **sal** har incisor huggit upp öfver i kanten på stenen. effter han det först bortglömt. item som rummet icke hinte till för **mupir**, effter som slängorna der ströko tillsammans, och rummet blef smalt, har han måst hugga **pi** ganska små, och **r** myckit litet, samt uppe i kanten öfver slängan. Dhen owåliga Osmuntr icke olikt.» — Dybeck: 14 **i** saknas; 26—29 **paun**, 57 **a**, 82 **l**, 92 **r**. »Ett **l** och **r** äro ristade utom slingan.» — v. Friesen: 29 **n** saknas; 57 **o**, 82 **l**; 92 **r** saknas.

Huruvida r. 82 är **l** eller **t**, måste anses vara ovisst. I förra fallet skall läsas *hans sal(u)* 'hans själ', i senare fallet *hans and(u)* 'hans ande'.

Om kvinnonamnet *Pyrvi* se Sö 188, om *Ingigærð(r)* U 721, om *Pialfi* Sö 194 och om *Kalfr* U 337. Tyrvi har tillsammans med sina barn Ingegärd och Tjälve låtit resa stenen till minne av sin make Kalv. Det är anmärkningsvärt, att dottern Ingegärd nämnes före sonen och arvingen Tjälve.

»Dhen owåliga Osmuntr icke olikt», anmärker Olof Celsius om Focksta-ristningen. Det är utan tvivel alldeles riktigt. Ristningen är icke signerad, men allting tyder klart på att den är ett verk av Åsmund Kåreson: runornas former, bruket av skiljetecken, böneformeln till Gud och Guds moder, korsets form, även vissa allmänna drag i ornamentiken. Korset är exakt detsamma som på Måsta-stenen U 859, rundjurets huvud likaså. Framfoten med dess vinkelböjda led och spiralformiga infogning i ormkroppen återfinnes både på Björnorne-stenen U 866 och på Ölsta-stenen U 871.

O. v. Friesen har behandlat Focksta-stenen i en uppsats i *Upsala Nya Tidnings* julnummer 1913. Då den sedermera icke har blivit omtryckt och därför är relativt svårtillgänglig, återge vi här huvuddelen av den. Efter att ha redogjort för den folkliga tron på älvor och seden att offra i s. k. älvkvarnar fortsätter v. Friesen:

»Ett märkligt vittnesbörd om älfkvarnarnas ålder lämnar oss en vacker runsten från Focksta by i Hagby socken. Den står nu rest i en hage på höger hand om vägen mellan Säfva gästgifvargård och Hagby kyrka något söder om den punkt, där den går öfver Säfvaån vid Focksta kvarn. Stenen utgöres af en manshög, tämligen tunn häll af ljusgrå granit. På dess släta sida har den berömda runmästaren Åsmund Kåresson anbrakt en runslinga och en inskrift i sitt lätt igenkännliga manér. Slingan tillhör visserligen icke hans mer lyckade, men på vår bild skulle den framträda mer till sin fördel, om det hade varit mig möjligt att förmå en i grannskapet boende fornälskare att afstå ifrån att tid efter annan ifylla — hvad han tror vara — ristningsdragen omväxlande med tjära och hvit oljefärg. Det intresse han på detta sätt lägger i dagen för ett märkligt fornminne är visserligen lofvärdt, men det torde här icke vara ur vägen att offentligen framhålla, att en dylik åverkan icke kan tillåtas.

Inskriften lyder: 'Torvi, Ingegärd och Tjälve läto resa denna sten efter Kalf, Torvis make. Gud och Guds moder hjälpe hans själ'. Den ger oss sålunda lika mycken och lika liten upplysning som flertalet andra uppländska runinskrifter: Kalf, husbonden på Focksta gård, är död och hans efterlevande maka Torvi låter jämte sin dotter Ingegärd och sin säkerligen ännu minderårige son Tjälve resa en vård till hans minne. Ristaren har härtill fogat en from önskan, att Kristus och jungfru Maria må vara den dödes själ nådiga, och märkt ristningen med det likarmade kors med strålar mellan korsarmarna, som på denna tid var vanligt i det kristna Västeuropa. Tiden är 1000-talets förra hälft, den tid då vikingaåldern upphör och kristendomen genomföres.

Vi ega kvar här i Uppland en mängd runstenar af samma art som Fockstastenen från just denna tid. Den skulle därför icke tilldragit sig vår uppmärksamhet mer än flertalet andra uppländska stenar, om den icke jämte runristningen burit ännu ett vittnesbörd om människohänders

värksamhet, nämligen icke mindre än aderton större och mindre älfkvarnar. Dessa äro till största delen placerade längs stenens vänstra och öfre kant och på den här återgifna bilden utmärkta med streckning. Som vi af bilden finna löpa runslingan och runornas stafvar ned i älfkvarnarna, hvilka sålunda funnos på stenen redan innan runristningen utfördes.

Det är alltså uppenbart att Fockstahällen, innan den gjordes till runsten, har varit en lig-gande, förmodligen på mindre fotblock hvilande offersten af samma typ som det präktiga offer-altare som finnes ute på Uppsalaslätten vid vägen mellan Vaksala och Gamla Uppsala kyrkor på Vaksala komministergårds mark. På toppen af en liten moränkulle midt ute bland åkerfälten ligger här mellan enar, tall och gran ett mäktigt, nästan regelbundet fyrkantigt flyttblock af en meters höjd, en och en half meters bredd och två meters längd. Altaret hvilar på mindre stenar, som kanske till en del anbrakts på sin plats af människor i syfte att ge stenens öfre yta ett vågrätt läge. På denna öfversida kan man räkna omkring femtio älfkvarnar i storlek från fem till åtta cm.

När Asmund Karesson ristade en runinskrift på Fockstaaltaret, och Torvi och hennes barn läto resa det på kant, var det ur de gamla hedningarnas synpunkt, som här plägade förrätta sina alfvablot d. v. s. sina offer till jordandarna, till älfvorna, ett svårt hälgerån som begicks. Och detta hedniska hälgerån var ur kristen trossynpunkt en desto djärfvare trosbragd, som landet ännu var fullt af människor, som voro fasta i sin gamla tro och dyrkade icke blott na-turens lägre andeväsen som älfvorna utan också de högre hedniska gudarna som Oden, Tor och Frö. Ännu skulle hednatemplet i Gamla Uppsala stå okränkta af de kristna i mer än en mans-ålder. Man tar säkert icke miste, om man i Fockstahällens resning och korsmärkning ser en handling af en kristen missionärs nit. Det är otvifvelaktigt, att den förnämlige runmästaren As-mund var en hängifven anhängare af den kristna läran. Endast sällan underlåter han att märka sina stenar med korset och en from bön till Kristus och hans moder . . .

Men hedendomen hade starka rötter i svenskarnas sinnen. Visserligen dyrkades de gamla gudarna och makterna icke längre öppet, men tron på dem har fortlefvat ner genom tiderna, och till sitt ursprung hedniska offerhandlingar ha som vi redan sett utförts ända intill våra dagar och utföras kanske på en och annan afskild ort ännu i all hemlighet. Landskapslagarna anse det nödigt att stadga böter för dem som åkalla lundar, högar eller hedniska gudar och förbjuda folket att tro på afgudar, lundar eller stenar, men många gamla hedniska bruk fort-lefva ändå. Intendenten N. E. Hammarstedt har ur en år 1725 i Uppsala utgifven akademisk afhandling framdragit ett högst intressant bevis om att Focksta-stenen åter vid denna tid — 700 år efter Asmunds mission — fick tjänstgöra som offersten och efter hedningarnes sed smordes. 'På Fockstastens yta', säger afhandlingens författare, 'finnes jämte flere andra urhålkningar en större, som kallas Elfqvarn. Denna ingnides med smörjelse, antingen bocktalg eller annat djurfett, och i den kastas småmynt eller andra metallföremål af mindre värde'. Offerhandlingen hade, såsom ännu i senare tid är fallet, till ändamål att befria människor och djur från sjuk-domar, som ansågos vållade af älfvorna.»

876. Focksta, Hagby sn.

Pl. 152.

Litteratur: B 358, L 77, D 1: 146. J. Bureus, Fa 6 s. 214 n:r 247 (Rhezeliuss), Fa 5 n:r 159, Fa 1 s. 40; J. Rhe-ze-lius, F 1 2 n:r 88; Ransakningarna 1667—84; J. Peringskiöld, Monumenta 2, bl. 249; O. Celsius, Svenska runstenar (Fm 60) 2, s. 151; UFT h. 1 (1871), s. 36, h. 40 (1925—26), s. 30; O. v. Friesen, Runstenar i Uppland, undersökta 1899—1901 (ATA), Anteckningar (UUB).

Äldre avbildningar: Rhezelius, teckning (i F 1 2); Bureus, kopparstick (F f 6 n:r 68), J. Leitz och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds Monumenta och B 358); Dybeck a. a.; v. Friesen, foto (ATA, UUB).